'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) – 3.009, (GIF) –0.676 (2013)
Vol. 3, Issue-4
ISSN : 2348-7143
Oct-Nov-Dec 2017

मराठी ग्रामीण साहित्याचा मानदंड : डॉ. आनंद यादव

प्रा. सौ. अरूणा अर्जुन मोरे,
इतिहास विभाग प्रमुख
कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
दौंड – ४१३८०१, जि. पुणे.
मो.नं.९८५००१४५७३

डॉ. आनंद यादव यांचं निधन झाल्याची बातमी वृत्तपत्रातून वाचली आणि १९८० ते १९८८ हा कालपट डोळयासमोर उभा राहिला. त्यांचा शांतचित्त स्वभाव, समोरच्यांना हवी ती मदत करणारी वृत्ती, उत्तम मार्गदर्शक आणि कुणाच्याही वैयक्तिक मताचा आदर करणारं उत्तुंग व्यक्तिमत्त्व, असा कालपट उलगडत गेला. माझ्या पीएच. डी.च्या अभ्यासात मी ते अनुभवलं. माझी मानसकन्या म्हणून माझा उल्लेख करणारें, माझ्या ग्रामीण कथेला उत्तम म्हणून दाद देणारं पितृतुल्य व्यक्तिमत्त्व काळानं हिरावून घेतलं आहे.

प्रचंड लेखनानं ग्रामीण साहित्यक्षेत्रात उत्तुंग स्थान मिळवलेल्या यादवांचा जन्म कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल या अत्यंत मागासलेल्या गावातील एका अत्यंत दरिद्री आणि अज्ञानी कुटुंबात झाला. दुस–यांच्या शेतात कुळ म्हणून अख्खं कुटुंब राबराब राबणारं! यादव हे त्यांचं आडनाव असलं, तरी त्यांचे पूर्वज जकात गोळा करण्याचे काम करीत असल्यामुळे, जकाते हे आडनावही त्यांच्या नावापुढे जोडलं गेलं. कुटुंबातील बारा अपत्यांत यादव सर्वात मोठे. त्यामुळे शेतीत काम करण्याची पहिली जबाबदारी त्यांच्यावर पडली. शिक्षणाची कुठलीही पार्श्वभूमी नसलेल्या कुटुंबातील यादवांना मात्र शिक्षणाची प्रचंड ओढ होती. शेतात राबून हालअपेष्टा भोगून त्यांनी आपली शिक्षणाची तहान भागवली. हा शैक्षणिक प्रवास कागल–कोल्हापूर–पुणे असा पूर्ण केला. काही दिवस आकाशवाणी केंद्रात त्यांनी नोकरी केली. नंतर पुणे विद्यापीठात प्रपाठक व विभाग प्रमुख ही पदेही भूषविली.

डॉ. यादव यांची चाळीसहून अधिक पुस्तके प्रकाशित झालेली आहेत. त्यात कथा, कादंबरी, कविता, व्यक्तिचित्रणे, ललितलेखन व समीक्षा यांचा समावेश आहे. झोंबी या आत्मचरित्रात्मक कादंबरीमधून त्यांनी आपल्या संघर्षमय जीवनप्रवाहासोबतच तत्कालीन जीवनदर्शन घडवले. खरं तर झोंबी मराठी साहित्यात एक मैलाचा दगड ठरावी. तर गोतावळा या ग्रामीण कादंबरीतून मानवी जीवनाशी प्राणिविश्वाची जोडलेली नाळ आणि निसर्गाचे बारकावे ज्या संवेदनशीलतेनं आणि तरलपणे रेखाटले गेलेत, त्यानं मराठी साहित्याच्या इतिहासात अढळ स्थान प्राप्त करून दिलं आहे. त्यांच्या कथांमधून प्रतीत होणारे घटना, प्रसंग, व्यक्तिचित्रण तर त्यांच्या स्वानुभूतीचा उत्कट आविष्कार आहे, असं म्हणणं सयुक्तिक ठरेल.

यादवांच्या वाङ्मयीन जाणिवांना त्यांच्या स्वतरूच्या जीवनानुभवाची भक्कम बैठक तर होतीच, पण सोबतच त्यांनी ग्रामीण जीवन, त्यांची जगण्यासाठी होणारी कुतरओढ, अज्ञान, दारिद्र्य जवळून पाहिलं होतं. या जगलेल्या अनुभवांतून त्यांच्यातील संवेदनशील लेखक घडत गेला. म्हणूनच त्यांनी निर्माण केलेलं साहित्य मनाला भिडणारं होतं. वास्तवाशी झोंबी घेणारं होतं. त्यांनी रेखाटलेल्या पात्रांचे अगदी छोटे छोटे तपशील त्यांच्या अवलोकनाचे साक्षीदार ठरतात. स्त्री देहाचं आकर्षण असणारी इरसाल माणसं, रंगेल राजकारणी, संसारात नर्वयाच्या बरोबरीनं कष्ट उपसणारी स्त्री, कष्ट करताना पुरुषांच्या विषारी नजरांपासून स्वतरूला वाचवणारी स्त्री,

ISSN : 2348-7143
Oct-Nov-Dec 2017

कुठे पतीशी प्रतारणा करणारी स्त्री, तर कधी तरुण—तरुणींमधलं ग्रामीण शृंगार, अशी अनेक पात्रं यादवांच्या कथा—कादंबयांमधून येतात. यादवांच्या अवलोकनातील सूक्ष्मदर्शित्वामुळे जिवंत वाटतात.

ग्रामीण साहित्यनिर्मिती करणारे यादव काही एकटेच लेखक नव्हते. स्वातंर्त्यपूर्व काळात, स्वातंर्त्योत्तर काळात बरचंस ग्रामीण साहित्य निर्माण झालेलं होतंच. जानपद कविता, धुनर्धारीची पिरानी पाटील कादंबरी, हरिभाऊ आपटेंची काळ तर मोठा कठीण आला ही कथा, पुढे ग्रामीण कथेचे जनक श्री. म. माट्यंच्या कथा, ग. ल. ठोकळ, र. वा. दिघे, वामन चोरघडे, कवठेकर अशा बयाच लेखकांनी ग्रामीण साहित्यात मोलाचं योगदान दिलेलं होतंच. पण, एक बदल म्हणून, कधी त्यातील आत्मनिष्ठ जाणिवा, अलिप्ततेची उणीव, मनोरंजकता, काल्पनिकतेतील रममाणता आणि सदाशिवपेठी छाप यामुळे ते ग्रामीण साहित्य पाहिजे त्या प्रभावात बाळसे धरू शकले नाही, तरीही त्या लेखकांनी अपेक्षा निर्माण केल्यात, ही जमेची बाजू होती, हे नक्की! घ्श्ह्ठ च्या जवळपास निर्माण होऊ लागलेल्या नवसाहित्यानं एकूणच साहित्याला नवे परिमाण प्राप्त करून दिले. याचे श्रेय गंगाधर गाडगीळ, पु. भा. भावे, अरविंद गोखले आणि वेंकटेश माडगूळकर या नवलेखकांकडे जाते. वेंकटेश माडगूळकर हे ग्रामीण कथेचे मानदंड ठरलेत, ते माणदेशी माणसंमुळे! या काळात मराठी ग्रामीण कथेला जी कलाटणी मिळाली, ती अधोरेखित करणारी होती. घ्श्ह्ठ पूर्वी ग्रामीण साहित्य सहज साध्य गोष्ट नाही. त्याबाबत लेखकाने पुरेशा गांभीर्यानं विचार करणे आवश्यक आहे. केवळ नवलाई म्हणून ते निर्माण होऊ नये, हा जो विचार पुढे आला, याबाबत ग्रामीण मराठी साहित्याकडे अपेक्षेनं बघता येत नव्हतं.

आनंद यादवांनी साहित्यनिर्मिती सुरू केली त्या वेळी शंकर पाटील, द. मा. मिरासदार, रा. रं. बोराडे, उद्धव शेळके यासारख्या दिग्गज लेखकांनी ग्रामीण साहित्यात मोलाची भर घातलेली होती. पण, हे साहित्यही हळूहळू एकूणच अनुकरणातून परिपुष्ट होत गेलं. ग्रामीण कथा, कादंबरी शहरी अभिरुचीच्या जबड्यत अडकून पडली. याच वेळी यादवांच्या साहित्यनिर्मितीनं एक वेगळं स्थान निर्माण केलं होतं. 'खळाळ' या कथासंग्रहातून संवाद आणि निवेदन अस्सल ग्रामीण भाषेतून आणून नवा प्रयोग त्यानी मराठी कथेत केला. त्याला जिवंत अनुभूतीची जोड होती, त्यामुळे शहरी अभिरुचीच्या जबड्यत अडकून पडलेली अभिरुची ग्रामीण आणि बहुजन समाजापर्यंत प्रवाहित होऊ लागली. ग्रामीण साहित्यातील अभिरुची ही बहुजन समाजापर्यंत पोहोचावी, ही त्यांची तळमळ होती. यादवांच्या लेखनानं ते शक्यही झालं.

याच काळात बहुजन समाजातून ग्रामीण साहित्य निर्माण करणारे काही लेखक उदयास आलेत. पण, अनुभवाचा उपरेपणा, अभिव्यक्तीतील उणिवा यामुळे ते साहित्य तग धरू शकत नव्हतं. यादवांना याची जाणीव झाली. त्यांना ग्रामीण जीवनाबद्दल, विशेषतरू उपेक्षित जीवन जगर्णाया लोकांबद्दल विलक्षण तळमळ होती. त्याचं उत्कट दर्शन त्यांच्या साहित्यातून घडत होतं. सोबतच ग्रामीण साहित्याबद्दलदेखील त्यांना तळमळ होती. बहुजन समाजातील नवलेखकांमध्ये जागृती होऊन ग्रामीण साहित्य समृद्ध होण्यासाठी त्यांनी लेखन करावं, ही तळमळही होती. म्हणूनच केवळ साहित्य निर्माण करूनच ते थांबले नाहीत, तर त्यांनी घ्श्क्त्त साली आधुनिक ग्रामीण साहित्य चळवळ उभी केली. या चवळीच्या निर्मितीमागील त्यांची भूमिका स्पष्ट करताना ते म्हणाले होते, ''पूर्वसूरींनी निर्माण केलेली ग्रामीण साहित्याची कोंडी फुटावी, दलित साहित्याने निर्माण केलेल्या साधनत्वातून मराठी साहित्य मुक्त व्हावे आणि ते समग्र मराठी जीवनाला सामोरे जावे, स्वतरूच्या देशी परंपरांचा शोध त्याने घ्यावा, नवतरुणांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सामाजिक—सांस्कृतिक अंगाने विकास व्हावा, त्याला स्वत्व शोधता यावे, नव्या आधुनिक खेड्यला वाङ्मयाचा नवा वारसा मिळावा, खेड्यत वाङ्मयीन अभिरुची निर्माण

व्हावी, नव्यानं उगवू पाहणार्या वाङ्मयीन वृत्ती–प्रवृत्तीचे अंकुर कोमेजू नयेत, या खेड्यांना साहित्य जागरण व नवसंस्कृती जागरण याचा स्पर्श व्हावा म्हणून ही चळवळ सुरू झाली.

घश्क्क्त पासून जी ग्रामीण साहित्य संमेलने होत आहेत, ती यादवांच्या ग्रामीण साहित्य चळवळीमुळेच! परिवर्तन हा निसर्गाचा नियम आहे. यादवांनी ग्रामीण साहित्यातून त्याचा वेध घेतलेला होताच. घश्क्ह्व च्या आसपास साहित्य निर्माण करणार्या लेखकांनी बदलत्या खेड्यांचे, तेथील बदलाचे, त्यांच्या मानसिक ताणतणावाचे रेखाटन त्यांच्या ग्रामीण साहित्यातून केलेले होतेच. घश्ँ्ञ नंतरचे खेड्यांचे होऊ पाहणारे शहरीकरण, व्यवसायासाठी शहराकडे धाव घेणारी ग्रामीण जनता, शहरी भागातील त्यांची होणारी ससेहोलपट, बदलती जीवनमूल्यं, जागतिकीकरणाचा ग्रामीण जनमानसावर होणारा परिणाम, ग्रामीण माणसांची या पार्श्वभूमीवर निर्माण होऊ पाहणारी मनाची नवी आंदोलनं, या आणि अशा अनेक जाणिवांना ग्रामीण साहित्यातून प्रकट करणारी नवी पिढी ज्या नव्या संवेदनशीलतेनं आणि सामर्थ्यानं लेखन करीत आहे, त्याची पाळंमुळं नक्कीच यादवांच्या ग्रामीण साहित्यविषयक तळमळीत शोधावी लागतात.

यादवांचे ग्रामीण साहित्य, ग्रामीण साहित्य चळवळ आणि समीक्षा याबद्दल साहित्यिकांमध्ये मतमतांतरेही आहेत आणि ती असावीतच! त्याशिवाय साहित्य समीक्षेची दालनं समृद्ध होऊ शकत नाहीत. असे असूनही त्यांनी ग्रामीण जीवनाची दाहकता ज्या संवेदनशीलतेनं व्यक्त करून ग्रामीण माणसाच्या अंतर्हृदयाची स्पदंनं साहित्यातून व्यक्त केलीत, त्याबद्दल मराठी साहित्य इतिहासाला त्याची नोंद घ्यावीच लागली, हे नाकारता येत नाही. त्याबद्दल त्यांचे मानसन्मान झालेत. अनेक पुरस्कारही त्यांना प्राप्त झालेत. त्यांच्यातल्या लेखकाची दखल घेत, काही साहित्य संमेलनांची अध्यक्षपदं भूषविण्याची संधी त्यांना मिळाली. घश्श्ञ मध्ये भंडारा येथे संपन्न झालेल्या जनवादी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविलेले होते. महाबळेश्वर येथे ह्ला्ञ्श मध्ये झालेल्या अखिल भारतीय साहित्य संमेलनपदी त्यांची निवड म्हणजे त्यांच्या साहित्यसेवेला लाभलेला सर्वोत्कृष्ट मानाचा तुराच होता! पण, 'संतसूर्य तुकाराम' या त्यांच्या पुस्तकावरून निर्माण झालेल्या वादामुळे ते अध्यक्षपद भूषविण्याची त्यांना संधी मिळाली नाही.

त्याबद्दल खरंतर मोठ्य मनानं क्षमा मागण्याची उदात्त वृत्ती त्यांनी दाखवली होती. पण, पूर्वग्रहदूषितांच्या वैचारिक करंटेपणानं त्याची दखल घेतली नाही आणि यादवांनी शांतपणे माघार घेतली. कुणाबद्दल कुठलाही राग व्यक्त न करता, टीका –टप्पणी न करता त्यांनी घेतलेली माघारही तितकीच श्रेष्ठ होती. अशा या बहुआयामी आणि विनम्र अशा पितृतुल्य लेखकाचं, रविवार दिनांक ह्लक्त नोव्हेंबर रोजी निधन झालं. यादवांच्या मृत्यूनं मराठी ग्रामीण साहित्याचा वटवृक्ष कोसळून पडलेला आहे.

संदर्भ सूची :–

१. एस.एम.कानडजे–आनंद यादव साहित्य आणि जीवन, स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे
२. डॉ. आनंद यादव–डवरणी, मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे
३. डॉ. आनंद यादव–घरभिंती, मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे
४. डॉ.आनंद यादव–मळ्याची माती, मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे
५. डॉ. आनंद यादव–कलेचे कातडे, मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे